УДК 340.12

НЕОБХІДНІСТЬ ТЛУМАЧЕННЯ ДЛЯ ЦІЛЕЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВОВИХ ПРИПИСІВ

THE NECESSITY OF THE INTERPRETATION FOR THE PURPOSES OF REALIZATION OF LEGAL NORMS

Гурак С.З.,
викладач кафедри цивільних та
кримінально-правових дисциплін
факультету правознавства та міжнародних відносин
Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі

У статті розглядається питання необхідності тлумачення правових норм як обов'язкового елементу процесу реалізації права. Обґрунтовується твердження, що без тлумачення неможливо встановити точний зміст і сферу дії юридичних норм, визначити їхнє місце в загальній системі правового регулювання. Автор звертає увагу на те, що тлумачення покликано протидіяти спробам відійти від змісту правових норм, з'ясувати те, що сформулював законодавець, протиставляти дух та букву закону.

Ключові слова: тлумачення правових норм, реалізація правових норм, мовно-логічна форма правових норм, юридичні терміни, системність правових норм.

В статье рассматривается вопрос необходимости толкования правовых норм как обязательного элемента процесса реализации права. Обосновывается мнение о том, что без толкования невозможно установить точное содержание и сферу действия юридических норм, определить их место в общей системе правового регулирования. Автор акцентирует внимание на том, что толкование призвано противостоять попыткам отойти от содержания правовых норм, выяснить то, что сформулировал законодатель, противопоставлять дух и букву закона.

Ключевые слова: толкование правовых норм, реализация правовых норм, языковая и логическая форма правовых норм, юридические термины, системность правовых норм.

The issue of the necessity of the interpretation of legal norms as the obligatory element of the law realization process is considered. The statement that without interpretation it is impossible to find the exact content, the sphere of action and place in the system of legal regulation is proved. The author pays attention to the point that interpretation aims to resist attempts to deviate the content of legal norms, find the true content of law and withstand the spirit and the letter of law.

Key words: interpretation of legal norms, realization of legal norms, linguistic and logic form of legal norms, legal terms, consistency of legal norms.

Постановка проблеми. Неминучість інтерпретації правових норм обумовлена їх суттєвими ознаками, особливостями форм вираження та функціонування. Реалізація правових приписів у життя неможлива без пізнання змісту правових норм, з'ясування волі законодавця, що міститься в них. Тлумачення роз'яснює зміст окремих правових норм, без з'ясування якого не можливо їх застосовувати. Тому тлумачення є необхідною умовою застосування правових норм.

Стан дослідження. Загальні питання тлумачення правових норм розробляли такі вчені, як: С. С. Алексеев [1], О. Балинська [2], Н. Н. Вопленко [3], Т. Гарасимів [2], Л .Н. Гранат [4], П. М. Рабінович [5], та інші, які зробили вагомий влад у дослідження теоретико-правових аспектів поняття та технології здійснення інтерпретаційного процесу.

Проте варто наголосити на тому, що всі моменти та особливості які зумовлюють необхідність тлумачення правових норм недостатньо висвітлені у вітчизняній науковій літературі, ряд аспектів залишаються недослідженими. Саме тому **метою статті** є подальше теоретичне дослідження та обґрунтування необхідності тлумачення правових норм в першу чергу для їх реалізації на практиці.

Виклад основного матеріалу. Істотною ознакою правових норм є їх загальний та абстрактний характер, поширення їх дії на широке коло суб'єктів та ситуацій. Водночас правові норми реалізуються в конкретних ситуаціях, в конкретних діях суб'єктів права. Саме тому в процесі реалізації права виникає необхідність конкретизувати ті чи інші елементи норми, що виражені в загальній та абстрактній формі. Цим самим суб'єкт права наближує зміст правової норми до конкретної ситуації. В процесі тлумачення правових норм загальні та абстрактні норми переводяться на мову більш конкретних висловлювань, які не викликають сумнівів про відношення норми, яка тлумачиться до даної ситуації, що вимагає юридичного вирішення. Суб'єкт реалізації права завжди застосовує загальне правило до конкретних фактів, конкретної особи чи осіб, враховуючи особливості місця та часу. Здійснивши тлумачення правової норми, цей суб'єкт тим самим визначає чи застосовується вона, і в якій мірі до даного конкретного випадку, до конкретної особи [6, с. 360-361].

Кожна норма права регулює певний вид суспільних відносин, що в загальних рисах описані в нормі права. Конкретні відносини певного виду, що регулюються нормою права, не лише багаточисленні, але й наділені індивідуальними ознаками та особливостями, хоча і містять істотні риси, які притаманні всьому виду відносин. Саме ця індивідуальність відносин в процесі застосування до них норм спричиняє ряд питань, відповіді на які можна отримати лише шляхом тлумачення. Правозастосовець повинен паралельно вивчати і норму права, і відповідний випадок, найчастіше тільки тісне переплетення і взаємне проникнення тлумачення з дослідженням фактичних обставин справи, яка підлягає вирішенню, дає можливість до кінця зрозуміти зміст окремих правових положень і термінів, їх застосовність до певної категорії справ. Абстрактний характер правових норм також охоплює регулювання і ті нові відносини, які не існували на момент прийняття закону або не отримали широкого розвитку, розповсюдження ситуацій, які конкретно не мав на увазі законодавець. Ця ситуація також породжує різноманітні питання застосування правових норм, що вирішується шляхом їх тлумачення.

Необхідність тлумачення правових норм також обумовлена і тим, що право являється специфічним явищем, якому притаманні свої закономірності розвитку,

форми розвитку та реалізації, структура, види регулювання [7, с. 39]. Ця специфіка вимагає тлумачення, розуміння спеціальних юридичних термінів, врахування особливостей правового регулювання. Тут варто також зауважити, що необхідність тлумачення обумовлена і можливими протиріччями між формою та змістом права. Зміст права, який відображається в нормативно-правових актах, не завжди правильно виражає волю законодавця. Викривлення змісту права в окремих випадках відбувається через низький рівень юридичної техніки, який призводить до прогалин, протиріч та викривлення змісту права. Для цих випадків найважливішим інструментом є саме тлумачення правових норм для пізнання їх справжнього змісту. Тлумачення правових норм є також необхідним для вирішення протиріччя між формальним характером юридичних норм та динамікою суспільних відносин. Правові норми до моменту їх зміни чи відміни залишаються незмінними, а життя, навпаки, постійно змінюється. Це призводить до того, що закон застосовується в умовах, що значно змінились з моменту його прийняття.

Правові норми отримують своє зовнішнє оформлення у мовно-логічній формі. Це спричиняє додаткову важливість тлумачення правових норм. Правова норма є думкою законодавця про належну чи можливу поведінку суб'єктів права, яка не може існувати без матеріальної оболонки. Вона формується, фіксується та передається у формі слів та словосполучень. Мова є загальним засобом спілкування та виконує інформаційну, комунікативну функції. За допомогою мови думка набуває матеріальну, чуттєво-сприймальну форму, стає безпосередньою дійсністю думки для того, хто говорить та слухає, для того, хто пише і читає [8, с. 68-69]. За допомогою мови формуються і норми права, в мовній формі вони існують, фіксуються та передаються. Зміст норми права викладається виключно на підставі об'єктивного значення мови, тобто змісту, який мають слова у зв'язку з правилами останньої. Для вираження норм права законодавець використовує слова, терміни та речення. В межах однієї мови співвідношення слова та поняття, судження та речення може бути неоднозначним. Людина, яка володіє своєю мовою знає як можна вживати те чи інше слово, проте вона не може знати як в дійсності за всіх можливих обставин буде вживатись дане слово. Також, людина не може знати навіть меж можливості вживання даного слова. Слова або група слів може виражати різні поняття, значення. Багато понять можуть бути виражені лише групою слів. Це відображається і в мові нормативних актів, наприклад «цивільний позов в кримінальній справі», «позовна давність», тощо. Також зв'язок між словом та його значенням ускладнюється тим, що значення слова в мові охоплює не весь зміст поняття, а лише його загальновідому частину, і тут слово в мові знаходиться уже в значенні його розуміння. Представники різних соціальних умов, професій володіють різним життєвим досвідом та пізнаннями і мають про одні і ті ж явища дійсності розуміння різного ступеня точності, глибини. Це не являється проблемою для буденного спілкування, проте в нормативних актах такі відтінки значення слів може призвести до неправильного розуміння правових приписів, а як наслідок до неправильного застосування норм права. Для вірного розуміння нормативних актів зазвичай є недостатнім точного знання загальновживаного значення певних слів, так як законодавець, прагнучи до чіткості формулювань, вживає слова з відтінком значення, що відрізняється від загальноприйнятого. Хоча основне значення змісту слова може бути загальним і зберігатись, в юридичному тексті воно все ж набуває специфічного значення. Наприклад, значення слів «вбивство», «закон» в буденному розумінні та у юридичному є різними, проте основний зміст поняття зберігається в обох випадках. Різниця у відтінках значення слова у випадку збереження основного змісту поняття може спостерігатись і в самих нормативних актах, наприклад «премія» в трудовому та цивільному праві, або «застава» в цивільному та кримінально-процесуальному праві.

Необхідність тлумачення нормативних актів також обумовлена застосуванням спеціальних юридичних термінів або термінів інших галузей знання, які не мають аналогів у повсякденній мові. Для усвідомлення значення таких термінів є необхідними спеціальні юридичні знання. В процесі мислення, в тому числі і формуванні нормативних приписів, можуть використовуватись поняття різного ступеня визначеності. В юридичній літературі такі поняття називаються «оціночними». До них, наприклад, відносяться поняття виражені в таких словосполученнях як «тяжкі наслідки», «істотна шкода» тощо.

В процесі нормотворчості законодавець може допустити використання невдалих для конкретного акту слів, термінів, нечітко або й двозначно сформулювати нормативні положення, що може ускладнювати сприйняття змісту норм права, вимагає складних логічних операцій для вияснення справжнього змісту. Також варто враховувати, що речення та норма права не є повністю тотожними, хоча вони тісно пов'язані, таким самим чином як слово та поняття. Норма права прихована за мовною формою, яка володіє відносною самостійністю. Нормативне висловлювання може формуватись у різні речення, які зовні не мають нормативного характеру. Особливості формування речень, які містять норму також обумовлюються необхідністю тлумачення.

Варто пам'ятати, що вживання спеціальних термінів, оціночних термінів, прийомів формулювання речень, коли є наявна неповна відповідність нормативних приписів та речень, непотрібно у всіх випадках розцінювати як недоліки нормативного акту. Зазвичай метою цих прийомів виступає нормативна економія, стислість викладів нормативних актів. З цією самою метою у статтях нормативних актів вказуються посилання, залишається незакінченим перелік, тощо. Однак ці прийоми не виключають необхідності тлумачення. Наявність вказаних прийомів вимагає їх знання та врахування під час тлумачення.

Необхідність тлумачення правових норм також випливає з такої їх властивості як системність. Норми права регулюють суспільні відносини спільно в певній сукупності, вони не можуть бути ізольовані одна від іншої. Між ними існують певні зв'язки, що витікають з їхньої спеціалізації. Адже зміст норми права залежить від інших, пов'язаних з ними норм, вона не може бути з'ясована без врахування їх змісту. Текст правової норми залишається незрозумілим, якщо не враховувати її зв'язки з іншими нормативними приписами. Крім цього, навіть зрозуміла за своїм виразом правова норма деколи може стати неясною, двозначною з точки зору її цілі. Інші норми, які пов'язані з нормою, що тлумачиться, можуть звужувати або розширювати її зміст. Ігнорування функціональних зв'язків правових норм, які проявляються в логічних зв'язках нормативних приписів, призведе до неправильного розуміння змісту норми, яка тлумачиться.

Враховуючи вищенаведені фактори необхідності тлумачення правових норм, перш за все наголосимо, що інтерпретаційна діяльність обумовлена завданням реалізації правових норм. Тлумачення безпосередньо пов'язане з реалізацією права. Будь-яка форма цієї реалізації передбачає юридичну оцінку дій, в яких реалізуються норми права. У свою чергу юридична кваліфікація неможлива без знання та засвоєння правових приписів. Варто також наголосити, що актуальним питанням для юридичної науки є необхідність тлумачення всіх правових норми, чи лише тих, які є незрозумілими. В сучасній юридичній літературі поширена думка, що все ж тлумаченню-з'ясуванню підлягають всі норми права. Позиція, що потрібно тлумачити тільки незрозумілі норми, а для зрозумілих інтерпретація є непотрібною, є досить суперечливою. Адже для визначення того, чи дана норма є зрозумілою, її потрібно уяснити.

Загалом в історії юридичної науки з приводу даного питання існували та існують два різних погляди. В епоху «природного права» та «освіченого абсолютизму» існувала думка, що побудовані на раціональних началах закони доступні для розуміння будь-кого і що їх застосування не вимагає жодного особливого вміння, для застосування законів достатньо лише здорового глузду. Вважалось також, що прийоми юриспруденції є зайвими. З приходом до влади буржуазії ці погляди ще розділялись деякими представниками юридичної науки, проте появились і інші погляди, які визнавали необхідність тлумачення «незрозумілих» законів, а інші все ж вважали, що тлумачитись повинні всі закони.

В польській юридичній літературі поширеною є думка про те, що вихідним пунктом тлумачення є сумнів, який виникає під час безпосереднього сприйняття норми щодо її значення. Ці сумніви можуть випливати з неясності, невизначеності, слів і термінів, що використовуються в нормі права, з недоцільності застосування норми, з'ясованій на основі безпосереднього сприйняття, тощо. Проте, принцип clara non sunt interpretada (зрозуміле не тлумачиться) розділялося не всіма авторами. Зокрема вчений З. Зембінський, зазначав, що тлумачення у вузькому значенні слова як акт розшифрування реконструювання норм права, що міститься в правових текстах, здійснюється незалежно від того, складне чи легке завдання, чи є результат цієї операції очевидним або ж викличе з тих чи інших причин сумніви [9, с. 210].

Зміст норми права є доступним і для безпосереднього сприйняття та розуміння. Проте не варто забувати, що у випадку простого прочитання вловлюється лише загальний та абстрактний зміст норми права. В більшості випадків для цього не потрібно особливих розумових здібностей. Проте варто замислитися, чи достатньо такого загального розуміння змісту норми для застосування її до різних фактів та конкретних ситуацій. В більшості випадків вчені надають перевагу твердженню, що всі правові норми повинні тлумачитися, що вважається, на нашу думку, безумовно правильним.

Інший аспект даного питання полягає у тому, що кваліфіковані, досвідчені юристи легко, без особливих зусиль «схоплюють» абстрактний зміст норми права стосовно конкретних ситуацій. Проте варто зауважити, що таке розуміння норми права має у своїй основі досвід минулого індивідуального тлумачення, а також досвід тлумачення інших суб'єктів. Таким чином, за цим стоїть досвід попереднього розгорнутого тлумачення, що базується на різних аргументах. Аргументом на користь того, що тлумаченню підлягає будь-який закон є також і те, що необхідність тлумачення випливає з діалектики співвідношення норм права та дійсності. Правові норми носять абстрактний характер, що дає можливість охопити правовим регулюванням багато конкретних ситуацій, відносин, які завжди відрізняються один від одного в тому чи іншому аспекті. Різноманітність ситуацій спричиняє масу юридичних питань. Відповіді на які повинно дати тлумачення. Особливість формулювання норм права (лаконічність, спеціальна термінологія, тощо) їх змістовні зв'язки з іншими нормами, відсилання до інших норм та недоліки законодавчої техніки породжують необхідність тлумачення.

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, ще раз наголосимо, що тлумачення правових норм – це необхідний, важливий елемент право реалізаційного процесу. Необхідність тлумачення правових норм обумовлена такими факторами як загальний та абстрактний характер правових норм, свої закономірності розвитку, форми реалізації, структура та види регулювання права, можливі протиріччя між формою та змістом права, зовнішнє оформлення у мовно-логічній формі, застосування спеціальних юридичних термінів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеев С. С. Проблемы теории права : курс лекций. В 2 т. Т. 2. / С. С. Алексеев. – Свердловск : Свердловский юридический институт, 1973. – 402 с.

2. Балинська О. М., Гарасимів Т. З. Проблеми теорії держави і права : навч.-метод. посібник. – Львів : Вид-во ЛьвДУВС, 2008. – 320 с.

3. Вопленко Н. Н. Реализация права / Н. Н. Вопленко // Общая теория государства и права : академический курс в 3-х томах ; отв. ред. проф. М. Н. Марченко. – Изд. 2-е, перераб. и доп. – Т. 2. – М. : ИКД «Зерцало-М», 2001. – С. 453–472.

4. Гранат Н. Л. Реализация законодательной воли / Н. Л. Гранат // Общая теория права и государства ; под. ред. В. В. Лазарева. – М. : Юрист, 1996. – 472 с.

5. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. посібник / П. М. Рабінович. – 6-те вид. – Х. : Консум, 2002. – 160 с.

6. Шабуров А. С. Толкование норм права // Теория государства и права / Алексеев С. С, Архипов С. И., Корельский В. М. и др. / под ред. В. М. Корельского и В. Д. Первалова. – М. : [б. и.], 1997. – С. 358–375.

7. Тодика Ю. М. Тлумачення Конституції і законів України: теорія та практика : монографія. – Х. : Факт, 2003. – 328 с.

8. Спиркин А. Т. Происхождение языка и его роль в формировании мышления // Мышление и язык. – М. : Политиздат, 1957. – С. 3–72.

9. Ziembinski Z. Logiczne podstawy prowoztawstwa / Z. Ziembinski // Wydawn. Prawnicze,– 1966. – 263 p.